

התוכן

145..... גברים ונשים

149..... גדול וקטן, גדולה וקטנות

152..... גוף, גוף ונפש

155..... גורל, יעוד, שליחות

156..... גורל, גזרה, בחירה

158..... גיבורים

159..... גינוי, ביקורת, האשמה

159..... גירושים

160..... גלובליזציה

161..... גלות, נדודים

162..... געגועים, נוסטלגיה, כמיהה

ד

163..... דבקות, הארה, מיסטיקה

165..... דברי הימים

179..... דברים, חפצים, זוטות

180..... דוגמטיזם, קנאות

182..... דומה ושונה, הבדלים

183..... דחף, אינסטינקט

183..... דיבור ושתיקה

185..... דיכאון, יאוש

186..... דיכוי, עריצות

189..... דימוי

190..... דין ומשפט, שופטים

192..... דין וצדק

193..... דיפלומטיה, דיפלומטים

194..... דמוקרטיה, רוב

199..... דעות, השקפות, שיטות

201..... דעות קדומות, צרות אופקים

202..... דעת הקהל

203..... דרמה - משחק, שחקנים

205..... דרמה - תיאטרון

206..... דת וחברה, דת ומדינה

209..... דת ומדע - מדע ודת

210..... דת ותיאולוגיה

ה

214..... הבטחה, התחייבות, שבועה

214..... הבנה, הסבר

85..... אמנות וחברה

87..... אמנות וטבע

88..... אמנות חדשה, אוונגארד

90..... אמנות - ציור ופיסול

93..... אמנים

95..... אמצעי התקשורת, עיתונות

98..... אמריקה, אמריקנים

100..... אמת, אמת ושקר

105..... אנוכיות, אדישות

106..... אני, אחר, זולת

107..... אני, עצמי

110..... אנרכיזם

111..... אנתרופולוגיה, סוציולוגיה

112..... אפליה, גזענות, רדיפה

ב

116..... בארים, פאבים

117..... בגרות, בשלות, גיל העמידה

117..... בדידות, ניכור

119..... בושה, חרפה

120..... בטלה, עצלות

120..... בידור, קרקס, שעשועים

121..... ביטחון, אי־ביטחון

122..... ביטחון עצמי

122..... בינוניות, בנאליות

123..... ביקורת, מבקרים

126..... ביקורת - יצירות ויוצרים

127..... ביקורת: לצערנו לא נוכל

128..... ביקורת - קטילות

130..... ביקוש, חיפוש, מציאה

130..... בית

132..... בכי, דמעות

133..... בעלי־חיים

137..... בראשית

140..... בריאות ומחלה, חולים ורופאים

143..... ברית־המועצות

ג

145..... גאולה, ישועה

11 הקדמה

מדורי הספר

א

15..... אב, אבהות

16..... אבדה, אובדן

16..... אבל, יגון, זיכרון

19..... אדם

23..... אדם ואדמה, אדם וטבע

26..... אדריכלות, בנייה

28..... אהבה, ארוס

34..... אהבה, שנאה, קנאה

37..... אוטופיה, דיסטופיה - העתיד

39..... אומונות, מלאכה, מקצוע

40..... אומץ, גבורה

41..... אונס

42..... אופטימיזם, פסימיזם

43..... אופנה, לבוש

44..... אור, חושך

45..... אושר, ברכה, שלוה

47..... אחריות, חובה

48..... אידיאלים, חלומות

50..... אימפריאליזם, קולוניאליזם

52..... אינטואיציה

53..... אישיות, אופי, אותנטיות

55..... אישים

58..... אכזריות

59..... אכילה ושתייה

61..... אל ואדם

65..... אלוהים, המוחלט

67..... אלים, אלילים

69..... אלימות, תוקפנות

71..... אלכוהול

74..... אם, אמהות

75..... אמון, אי־אמון, חשד

76..... אמונה, אי־אמונה, ספק

79..... אמנונות הבל

80..... אמנונות, ערכים

81..... אמנות

371..... ילדים והורים, משפחה.
 373..... ילודה, הפלות.
 375..... יצירה.
 376..... יצר, תאוה, תשוקות.
 376..... ישראל - פלסטין

כ

383..... כאבים, עינויים.
 384..... כבוד, גאווה, יהירות.
 386..... כוונות.
 386..... כוח, חולשה.
 389..... כוכבים ומזלות.
 390..... כיעור.
 390..... כלכלה - וחברה.
 392..... כלכלה - חברת הצריכה.
 394..... כלכלה - כסף, פיננסים.
 396..... כלכלה - מיסוי, מסים.
 397..... כלכלה - מסחר.
 397..... כלכלה - עסקים, תאגידים.
 399..... כנות, העמדת פנים, זיוף.
 400..... כעס, זעם, בוז.
 401..... כפירה, כופרים.
 402..... כתיבה, דפוס

ל

403..... לאומיות, מולדת, פטריזטים.
 406..... לימוד, דעת.
 409..... למדנים, מלומדים, אקדמיות.
 410..... לסביבות.
 411..... לשון - דיבור, תקשורת.
 413..... לשון - דקדוק, בלשנות.
 414..... לשון - חברה.
 415..... לשון - מחשבה, עולם.
 418..... לשון - רטוריקה, נאום.
 419..... לשון - שפות

מ

420..... מאבק ומהפכה.
 423..... מאגיה, כשפים, ידעונות.
 424..... מדע.
 429..... מדע וחברה, מדע ומוסר.
 430..... מדע - כימיה, אלכימיה.
 432..... מדע - פיסיקה, קוסמולוגיה.
 438..... מדע - תגליות והמצאות.
 439..... מדעי החיים, אבולוציה.

294..... זכר ונקבה.
 296..... זמן.
 299..... זמן - הווה.
 300..... זמן - נצח.
 300..... זמן - עבר ועתיד.
 302..... זמן עכשיו.
 304..... זנות.
 305..... זקנה, הזדקנות.
 307..... זרות, ייחוד, נונקונפורמיזם.

ח

308..... חברה, חברתיות.
 309..... חברה, מדינה, שלטון.
 316..... חברים וידידים.
 318..... חוכמה, חכמים.
 319..... חוכמה וטיפשות.
 321..... חופש המחשבה והביטוי.
 323..... חופש, חירות.
 328..... חוק.
 330..... חוש, תחושה, תפיסה.
 331..... חטא, אשמה.
 333..... חיים ומוות, מיתה.
 341..... חינוך, בתי-ספר.
 343..... חנופה.
 344..... חרטה, תשובה.
 344..... חשאויות, סודיות.

ט

345..... טבע.
 346..... טוב ורע.
 348..... טיפשות, שטות, טיפשים.
 350..... טכנולוגיה.
 353..... טלוויזיה.
 355..... טרור.

י

357..... ידעה, אי-ידעה, בורות.
 360..... יום, לילה.
 361..... יומרה, יהרה.
 362..... יופי.
 364..... יושר ואי-יושר, הגינות ושחיתות.
 365..... יחיד וחברה, יחיד ומדינה.
 368..... יחסיות, נקודת מבט, טעם.
 368..... יחסים בינלאומיים.
 369..... ילדות, ילדים.

215..... הומסקסואליות.
 217..... הומור, שנינות, בדיחות.
 218..... הומניזם.
 220..... הזדמנות, החמצה, אופורטוניזם.
 221..... החיים הם.
 229..... החלטות, היסוסים.
 230..... היגיון ואיגיון.
 232..... הימורים, קלפים, קוביות.
 233..... היסטוריה.
 239..... היקום והקיום.
 245..... הכרה, תודעה.
 245..... הכתובת על הקיר - גרפיטי.
 248..... הליכות, נימוסים, דרך ארץ.
 249..... המון, ההמונים.
 251..... הנאה, עונג, התנסות.
 253..... הנאציזם, שואת היהודים, העולם.
 259..... הסתפקות, מותרות, חמדנות.
 260..... העולם הבא, גלגול.
 262..... העולם הזה.
 266..... העיר.
 268..... הפתעה, פליאה, תדהמה.
 269..... הצלחה, הישגים, כישלון.
 271..... הקרבה, אלטרואיזם.
 272..... הרגל, שגרה, נוהג.
 273..... הריון, לידה, היוולדות.
 274..... הרס, הרסנות.
 275..... הרפתקה, אתגר.
 276..... השמצות, גידופים.
 278..... השפלה, לעג.
 278..... התאבדות.
 280..... התחלה, סוף.
 התמדה, עיקשות, גמישות,
 281..... הסתגלות.
 282..... התפארות, התרברבות.
 283..... התקוממות, מרד, מחתרת.

ו

284..... ודאות, ספק, ספקנות.
 286..... ויכוח, מחלוקת, סכסוך.

ז

288..... זהירות, מפלט.
 289..... זיכרון, שכחה.
 290..... זיכרונות, ביוגרפיה.
 292..... זכות, זכויות.

585..... עובדות, מידע, ידע
 586..... עוני, מחסור, רעב
 589..... עורכי־דין, לקוחות, התדיינות
 591..... עושר, עשירים
 593..... עמים, אופי לאומי
 595..... ענישה, עונשים
 596..... עצב, שמחה
 598..... עצה, ייעוץ
 598..... ערות ושונה

פ

599..... פאשיזם, מיליטריזם
 601..... פוליטיקה, פוליטיקאים
 606..... פורנוגרפיה, תועבה
 607..... פחד, פחדנות, חרדה
 608..... פילוסופיה, פילוסופים
 612..... פי־סי / פי־איי־סי - תקין / לא תקין
 613..... פיקחות, עורמה, תחבולה, רמייה
 614..... פיתוי
 615..... פי"נ - כתובות על מצבות
 620..... פנאי, מנוחה
 620..... פסיכולוגיה, מחלות נפש
 624..... פעולה ומחשבה
 625..... פעולה, עשייה, מעשה
 626..... פרדה, עזיבה
 627..... פרישות, סגפנות, פוריטניות
 628..... פרסום, פופולריות
 629..... פרסומת
 630..... פרשנות
 631..... פשע, פושעים
 634..... פשרה, פשרנות, מתינות
 635..... פתיחות, סובלנות

צ

635..... צבירה, חסכנות קמצנות
 636..... צדיקים, קדושים, קדושה
 637..... צדק, אי־צדק, עוול
 639..... צדקה, חסד, פילנתרופיה
 640..... צדקנות, התחסדות, צביעות
 642..... צורך, הכרח, אילוץ
 642..... צחוק, חיוך
 644..... ציוויליזציה, תרבות, תרבויות
 647..... ציטטות, אפוריזמים, פתגמים
 650..... צילום
 652..... ציפייה, תקווה, אכזבה

526..... מתמטיקה

נ

529..... נאמנות, בגידה
 530..... נבואה, נביאים, ניבויים
 531..... נורמליות, חריגות
 531..... ניגודים, סתירות, אחדות
 532..... ניסיון, ראיית הנולד
 533..... ניצחון, הפסד, תבוסה
 534..... נישואים
 538..... נסים ומופתים
 539..... נעורים
 540..... נעורים וזקנה
 541..... נפש, נשמה
 544..... נשק - קוננונציונלי ולא
 546..... נתינה, קבלה, נדיבות

ס

547..... סביבה, אקולוגיה
 548..... סבל, אסון, אומללות
 550..... סדר ואי־סדר
 551..... סיבות, נסיבות, תוצאות
 552..... סיבתיות, דטרמיניזם, חופש
 553..... סימנים וסמלים
 553..... סיסמאות
 556..... סכנה, הסתכנות, העזה
 556..... סליחה
 557..... סמים, התמכרות
 559..... סמכות ומרי
 560..... ספורט, ספורטאים
 564..... ספרות
 567..... ספרות - דמויות, גיבורים
 567..... ספרות - כתיבה, סגנון
 569..... ספרות - סופרים
 573..... ספרות - סיפורים ואגדות
 575..... ספרות - פופולרית
 576..... ספרות - קלטיקה
 576..... ספרות - קריאה, קוראים
 579..... ספרות - תרגום
 579..... ספרים, ביבליופיליה, ביבליומניה
 581..... סקרנות, חקרנות

ע

582..... עבודה ואבטלה
 583..... עבודה, עובדים

443..... מדענים
 444..... מודע, לא־מודע
 445..... מודרניות, פוסט־מודרניות
 447..... מוסדות וארגונים, ביורוקרטיה
 449..... מוסיקה
 452..... מוסיקה - ג'אז, בלוז
 453..... מוסיקה - ושר
 454..... מוסיקה - מבצעים וכלים
 455..... מוסיקה - מלחינים
 455..... מוסיקה - עממית, קאנטרי
 456..... מוסיקה - פופ, רוק
 458..... מוסיקה - פופולרית וקלה
 459..... מוסיקה - קלסית ומודרנית
 460..... מוסר, דרך
 464..... מוסר, שיפוט, מצפון
 466..... מורים, תלמידים
 467..... מושגים, ביטויים, מטבעות לשון
 471..... מזרח, מערב, מזרח ומערב
 472..... מחשבה, חשיבה, חושבים
 474..... מחשבים, אינטרנט
 476..... מטרות, אמצעים
 476..... מידה, הפרזה
 477..... מידות
 479..... מין
 486..... מיתוס, מיתולוגיה
 487..... מכוניות
 487..... מלאכים ושרפים
 489..... מלחמה ושלום
 493..... מלחמה - חיילים, מפקדים
 496..... מלחמת העולם הראשונה
 498..... מלחמת העולם השנייה
 503..... מלחמת וייטנאם
 504..... מלים אחרונות
 509..... ממשות, אשליה, מציאות, חלום
 512..... מנהג
 512..... מנהיגים, מנהיגות, שליטה
 515..... מסורת
 515..... מסעות, ארצות, מקומות
 519..... מעלות, חסרונות, חולשות
 520..... מעמדות
 522..... מעשה וגמול
 523..... מקוריות, חיקוי
 524..... מקרה, מקריות, מזל
 525..... משבר
 526..... משחקים

717..... שינוי, חידוש
 719..... שירה, משוררים.
 724..... שלום, פיוס
 725..... שמרנות, ריאקציה, קונפורמיות
 726..... שְׁנָאָה, טינה, נקמה.
 728..... שנות השישים
 729..... שעבוד, עבדות, צייתנות.
 731..... שעמום
 732..... שקר, הונאה.

ת

733..... תהילה.
 734..... תועלת, מעשיות
 735..... תורשה, ייחוס.
 735..... תחרות, קנאה.
 736..... תמימות, פתייות
 737..... תעמולה, אינדוקטרינציה.
 739..... תעמולת בחירות
 739..... תפילה.
 740..... תשוקות, משאלות
 741..... תערובת - כל מיני

745 ביבליוגרפיה

763 תודות

769 מפתח המקורות

683..... רוחות, שדים
 685..... רוע, רשעות, שפלות.
 686..... רחמים, חמלה, חסד.
 687..... ריב, יריבים, אויבים
 688..... ריגול, מרגלים
 688..... ריקוד, מחול תנועה.
 689..... רכילות, לשון הרע, שערוריות
 690..... רעיונות, דמיון, חזון.
 692..... רעש ושקט, צעקה ודממה.
 693..... רפורמות, תיקונים
 694..... רצח, רוצחים, המתה.

ש

695..... שאול, גיהנום
 698..... שאיפות, שאפתנות.
 698..... שאלות ותשובות, בעיות ופתרונות
 699..... שבחים, מחמאות
 700..... שגיאות, טעויות
 702..... שוויון, אחווה, סולידריות.
 704..... שוטרים, בלשים, חקירות.
 705..... שורות ראשונות, שורות אחרונות.
 707..... שחמט
 708..... שטחיות, עמקות
 708..... שטן
 710..... שיגעון, טירוף, שפיות
 713..... שיחה, דיאלוג, דיון
 714..... שינה, חלומות

653..... צניעות, ענווה

ק

654..... קביעות ותמורות
 655..... קדוש, אסור, טאבו, טמא
 656..... קדמה
 658..... קול אשה, פמיניזם.
 662..... קולנוע
 665..... קולנוע - הוליווד
 666..... קולנוע - יוצרים, צופים
 667..... קולנוע - פסקול מהסרטים
 670..... קולנוע - שחקנים, כוכבים
 672..... קומדיה, סטירה, קומיקאים
 672..... קורבן, קורבנות
 673..... קיטש וקמפ
 674..... קלישאות, סטריאוטיפים
 674..... קסם אישי
 675..... קץ הימים, משיח משיחיות
 677..... קשר, תקשורת, יחסים
 678..... קשרים, מזימות

ר

679..... רגש, תחושה, תשוקה.
 680..... רדיו
 680..... רדיקליות, קיצוניות
 681..... רווח, הפסד
 681..... רוח, שכל, תבונה.

הקדמה

ציטטה היא מאמר, דבר חוכמה, מכתם או דבר שיר, קצר, חריף ובדרך כלל שנון, המוכר, או האמור להיות מוכר, לכל בן תרבות בתרבותנו. זאת התפישה המקובלת על רוב ספרי הציטטות הכלליים, שנציגיהם המובהקים הם הספרים **ציטטות מוכרות של בארטלט ומילון אוקספורד לציטטות**.

ספר זה אינו בא לערער על התפישה הזאת, ואומנם, היא הולמת את רוב הציטטות המובאות בו, אבל התפישה המקובלת על העורך רחבה יותר, ועל-פיה ציטטה היא כל אמירה, בעל-פה או בכתב, שראוי לזכור אותה מטעם זה או אחר. על כן ימצא המעיין בספר גם פרקי דברים לא אפוריסטיים, קטעי נאומים (ואפילו אחד שלם), סיפורים, מדרשים ואנקדוטות.

גם תכונת המוכר המאפיינת את התפישה המקובלת מעוררת שאלות לא פשוטות בימים רב-תרבותיים אלה: מוכר למי? ומי יקבע מהי תרבותנו, מיהו בנה הלגיטימי ומה אמור הוא להכיר? מערכות שלטון וחינוך מאמינות, שיש להן תשובות לשאלות הללו, אך ספר צנוע זה אינו מתיימר להשיב עליהן ואף לא לתת ייצוג מקיף של תרבותנו בציטטות. כל שעורכו יכול לעשות הוא ללכת אחר אהבותיו ולנסות להימנע מן הבנאלי. על כן ימצא בוודאי כל מעיין 'חורים' בספר ויוכל לציין את הציטטות החסרות לו. בייחוד בולט החסר בתחומי השירה והספרות העברית. עורך הספר מקווה למלא מעט מהחסר במהדורות הבאות, אם תהינה, אף כי הוא יודע שלעולם לא ירצה את כולם.

12,000 הציטטות שבספר לוקטו מדבריהם ומכתביהם של כ־2,500 אישים, והן מסודרות על-פי ענייניהן ב־400 מדורים. אולם היות שכמעט כל המדורים עוסקים בשניים או בשלושה עניינים קרובים, מספר הנושאים הבאים בהם קרוב יותר ל־1,000. מדורי הספר הם משלושה סוגים: (א) מדורים המכסים נושא או קבוצה של נושאים, כדוגמת **אהבה**, **אָרוֹס**; **מאבק ומהפכה** וכיו"ב; (ב) מדורים היסטוריים, כדוגמת **דברי הימים**; **מלחמת העולם השנייה** וכיו"ב; (ג) מדורים ז'אנריים, המחולקים לפי הסוגים הספרותיים של החומר הבא בהם, כדוגמת **מלים אחרונות**; **כתובות על מצבות**; **סיסמאות** וכיו"ב. כל המדורים באים בסדר אלפבתי וגם הציטטות שבכל מדור ומדור באות בסדר אלפבתי כדי ליצור בהן גיוון תוכני אקראי. יוצאות מהכלל הזה הציטטות של המדורים ההיסטוריים, הבאות בתוך כל מדור בסדר כרונולוגי.

שיבוץ הציטטות בתוך המדורים יש בו מידה של שרירותיות, שכן רבות מהן יכולות לבוא ביותר ממדור אחד. הצהרתו המפורסמת של מרטין לותר: "כאן אני עומד; איני יכול אחרת", מופיעה בספר במדור **אמונות**, **ערכים**, אבל היא היתה יכולה להופיע גם במדור **סמכות ומרי**, או במדור **דת ותיאולוגיה**, ובוודאי במדור ההיסטורי **דברי הימים**. ההחלטה לשבצה במקום שבו שובצה הושפעה במידה רבה מטעמו של העורך. על כן קורא המחפש ציטטה מסוימת יצטרך לעתים לחפשה ביותר ממדור אחד, ומוטב – על-פי מפתח המקורות המובא בסוף הספר.

הקושי העיקרי בעבודה על הספר היה איתור המקורות המדויקים של הציטטות והבאתם במתכונת אחידה. את רוב הציטטות שבספר ליקטתי תחילה ממקורות משניים (ספרי ציטטות, ספרי אפוזיזמים ומכתמים, ספרי ביטויים ודברי משל, ספרי אנקדוטות וכו'), ואחר-כך יצאתי לחפשן ולוודא את דיוקן במקורות הראשוניים שמתוכם קובצו. אולם לא בכל המקרים הגעתי אל הטקסטים המקוריים, ועל-כן נאלצתי לעתים לרשום את מראי המקומות לציטטות על-פי מה שנכתב במקורות המשניים. אומנם הקפדתי להסתמך על ספרים מהימנים ועל יותר מספר אחד לכל ציטטה, אבל אין בנמצא מתכונת אוניברסלית לציון המקורות בספרי ציטטות ואף לא מתכונת אחידה לכל המקורות המצוינים בספר אחד. השלמתי והאחדתי ככל שיכולתי, אך המעיין בספר עדיין ימצא פה ושם מראי מקומות לא שלמים או לא אחידים.

ציטטות שזמנן בערך מאה השנים האחרונות מצוטטות לא פעם מתוך עיתונים, מגאזינים וכתבי-עת. בספרי הציטטות (הטובים) מובאת הציטטה בשמו של איש זה או אחר, ואחריה נאמר, כי היא נדפסה ביום מסוים בתוך עיתון מסוים. ממראה מקום כזה אי-אפשר ללמוד אם הדברים הופיעו כציטוט בעמודי החדשות של העיתון, או בתוך מאמר של עיתונאי, או בתוך כתבת פרופיל על בעל הציטטה, או בתוך ראיון שהוא נתן לעיתון, או בתוך מאמר שפרסם שם. היכן שמצאתי יותר פרטים הבאתי אותם כמובן, אך אילו צי זמן ומשאבים לא אפשרו לי להגיע אל הגיליון המסוים של העיתון המסוים ולחפש בו את הציטטה, ולכן הלכתי בדרכי עמיתי העורכים הגדולים ממני.

במרחב התרבותי שלנו מרחפות ציטטות שגויות רבות, ולא פעם הטעות משנה או מהפכת את משמעות הציטטה. בהערות המובאות מתחת לציטטות ניסיתי להעמיד דברים על דיוקם.

קיימות ציטטות רבות, שנאמרו או נכתבו בידי אדם מסוים והן מיוחסות בטעות לאחר, וקיימות גם ציטטות, המיוחסות לאדם אחד או ליותר מאחד, ולאמיתו של דבר, אין יודעים מי אמרן. כזאת היא לדוגמה, הציטטה המפורסמת המיוחסת למארי אַנטוּאַנֶט: "אם אין להם לחם – שיאכלו עוגות". אנו יודעים, כי האמירה הזאת היתה מוכרת בצרפת קודם זמנה של המלכה שהלכה אל הגרודום, אך איננו יודעים מי בדיוק אמר אותה. גם במקרים כאלה השתדלתי להביא ליד הציטטות את תמצית הידוע לחוקרים.

רבות מהציטטות יש להן סיפורים או אנקדוטות הקשורים בהן, ולעתים הם מעניינים לא פחות מהציטטות עצמן. מבחר של סיפורים כאלה מובא ליד הציטטות הללו.

חידוש המופיע בספר הזה הוא הקבצה של ציטטות אחדות יחד, אם מפני שהן עוסקות בעניין אחד מנקודות מבט שונות ואם מפני שכולן באות ממקור אחד. הקבצות כאלה מצוינות בספר באחד משני סימנים גרפיים, או בשניהם: בסימן [>>>><<<<] המופיע בין הציטטות, או במסגרת המקיפה את כל הקבוצה. כאשר ציטטות מקובצות יחד על-ידי הסימון המופיע למעלה מופיעים גם מראי המקומות וההסברים שלהן במקובץ מתחתיהן, כמו בדוגמה הבאה:

08 אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח,

ואין שלטון ביום המוות ואין משלחת [מפלט] במלחמה.

[>>>><<<<]

09 ולא תהי למוות ממשלה.

[>>>><<<<]

10 ולמוות יש ממשלה.

למעלה: קוהלת ח ח; באמצע: דילן תומס, 'ולא תהי למוות ממשלה', 1943; למטה: נתן זך, 'ולמוות יש ממשלה', צנונית חזרחית.

קיטועים בתוך ציטטות מצוינים, כמקובל, בסימן: [...].

רוב הציטטות המתורגמות שבספר תורגמו בידי העורך, לעתים בעזרת אחרים. בשאר המקרים מובאות הציטטות מתוך תרגומים עבריים של הספרים שמהם נלקחו. במקרים אלה מצוין שם המתרגם/ת ליד כל ציטטה.

לאחר גוף הספר באה ביבליוגרפיה מוערת של חלק מהמקורות המשניים ששימשו אותי בעבודה על הספר. רשימה זו אינה כוללת את הטקסטים הראשוניים שמהם נלקחו הציטטות.

בסוף הספר בא מפתח המקורות של הציטטות. הוא כולל את רשימת האישים (וכן ספרי יסוד עבריים) שמהם לקוחות הציטטות, פרטים ביוגרפיים אחדים על האישים הללו, וליד כל ערך – ציוני הציטטות השייכות למקור הזה. מראה המקום של ציטטה מורכב ממספר העמוד שבו היא מופיעה וממספרה בתוך העמוד (ספרור הציטטות מתחיל מחדש בכל עמוד ועמוד). מראה המקום 15:324, לדוגמה, מצוין את הציטטה מספר 15 בעמוד 324.

העורך